

MÜLLER IMRE

FOGYATKOZÓ FALVAINK, FOGYATKOZÓ NÉPÜNK

Gondolatok a Zala megyei kistelepülésekről

Még ki lehet nyitni.
 És be lehet zárni.
 Még fel lehet kötni.
 És le lehet vágni.
 Még meg lehet szülni.
 És el lehet ásni.
 /PilinszkyJános: Infinitívus/

Magyarország lakossága 1980 óta folyamatosan csökken, az előregedési index évről-évre nő. Előre számítások szerint hazánk lakossága 2040-re 8.0-8.8 millióra csökken. Ezeket a változásokat másképp éli meg egy ország, a nép, másképp egy megye és a legkisebb közösségek, a települések lakója.

Magyarországon 7 olyan megye van (Borsod-Abaúj-Zemplén, Baranya, Somogy, Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Vas és Zala) melyek településszerkezete tipikusan aprófalvas.

Zala megyében a kistelepülések száma nagyon magas. A településszerkezet kialakulásának elsősorban földrajzi, természeti okai vannak, azonban az elmúlt évtizedekben olyan változások következtek be, amelyek a jelentős népességfogyás miatt sok településnek már a létét is veszélyeztetik.

Az 1980-as évek elejétől bekövetkezett népességcsökkenés Zala megyében erőteljesebben érvényesült, mint a többi megyében. 1993-ban a születések száma tovább csökkent (10.3/ ezer lakos/, s ez a megyék közötti sorrendben a legalacsonyabb. Az ezer lakosra jutó halálozások száma 15,6 fő, tehát a természetes fogyás 5,3 fő, ezer lakosra számítva. A megyék közötti sorrendben a halálozási arány Zala megyében a legmagasabb.

1985-94 közötti 10 évben Zala megyében a természetes fogyásból adódó lakosság csökkenés 91 73 fő, ami megegyezik a 75 legkisebb település 1993 évi összes lélekszámával, illetve több mint a megye 4. legnagyobb városának, Lentiének a lakosságának (8890 fő)! Egyedül 1993-ban nagyobb volt a természetes fogyás, mint a megye 26 legkisebb településének a lélekszáma!

Az elmúlt évtizedekben az erőteljes városiasodás miatt a városok és falvak szerkezete között jelentős különbségek alakultak ki. Az alacsony születésszám miatt a lakosság előregedése a városokban is jelentős mértékben növekedett, a

falvakban viszont katasztrófálissá, sok kistelepülésen - feltételezhetően - visszafordíthatatlanná, megállíthatatlanná vált. Dolgozatomban néhány tényezőt emelek ki, melyeknek jelentős szerepe lehetett a jelenlegi helyzet kialakulásában.

1. Általános helyzetkép

Zala megye területe 3784,08 km², lakosainak száma: 301.067 (1993). A megye településeinek száma 257, ebből 7 város, a többi község. A városok közül kettőnek (Hévíz és Letenye) lakosainak száma nem haladja meg az ötezetet. Az öt városon kívül (Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Lenti, Keszthely, Zalaszentgrót) 5000 lakosnál nagyobb település nincs a megyében. A 257 településből 151 tartozik az 500 lakosnál kisebb lélekszámú települések közé, az alábbi megoszlásban.

-	-	24 fő	2 település
25	-	49 fő	8 település
50	-	99 fő	21 település
100	-	149 fő	19 település
150	-	199 fő	16 település
200	-	249 fő	18 település
250	-	299 fő	18 település
300	-	349 fő	10 település
350	-	399 fő	18 település
400	-	449 fő	8 település
450	-	499 fő	13 település

A felsorolt települések közül 1 960-ban még 59 település lélekszáma 500 fölött volt, illetve két településnek (Szentgyörgyvölgy, Babosdöbréte) 1000 fölött volt a lakosság száma.

A megye lakónépességének száma 1 949-1990 között az alábbiak szerint változott (1000 fő):

	1949	1960	1970	1980'	1990
Zala megye	305	316	304	317	305
Községek	218	211	182	165	145
Városok	87	105	122	152	160

x Keszthelyi járás visszacsatolásával

1 949-ben a megye lakosságának 71,5% a élt községekben és 28,5% városokban. 1990-ben mára lakosság 52,1 %-a élt városokban és 47,9%-a községekben.

A legerőteljesebb városiasodás a Nyugat-Dunántúlon Zala megyében zajlott le 1949 és 1990 között. Ez részben úgy következett be, hogy 1949-ben csak 3 város volt a megyében, 1990-ben pedig 6.

Meghatározóbb szerepet játszott azonban a falusi lakosság nagyméretű, városba költözése. Ennek következtében egyes települések lélekszáma nagy mértékben csökkent. 1960 óta - a vizsgált kistelepülések közül - 11 település a lakosság több mint 75%-át veszítette el. (Gosztola 88%, Iborfia 81%, Sénye 80%) 1960 és 1990 között a megye összes települését figyelembe véve, a vidék a lakosság 32,6%-át veszítette el a városok javára, illetve a megyéből való elvándorlás következtében. 1960 és 1993 között a vizsgált 151 kistelepülés viszont lakosságának közel a felét, 48,4%-át.

2. A népesség szerkezetének változása Zala megyében, és az ebből levonható következtetések

Az elmúlt évtizedekben lejátszódó nyugat dunántúli, az átlagosnál erőteljesebb urbanizációs folyamat jelentős szerepet játszott a mai helyzet kialakulásában.

Az 1960 és 1970 közötti időszakban a falvakból elsősorban a munkaképes korú (fiatal) lakosság vándorolt el; s ez nagy létszámú volt. Ennek lett a következménye az, hogy az 1960 és 1980 közötti időszakban a városok és falvak szerkezete alapvetően megváltozott. 1949-ben a városokban és falvakban a 14 évnél fiatalabbak és a 60 évnél idősebbek százalékos aránya még közel azonos. A falvakban és a városokban élő 14 évnél fiatalabbak aránya az 1960 és 1970 közötti időszakban azonosan csökkenő tendenciát mutat. Az alapvető változás az 1970-es években következett be, amikor a városokban jelentősen növekedett, míg a falvakban csökkent a 14 éven aluliak aránya.

Ebben jelentős szerepet játszott az, hogy az előző évtizedekben a nemző- és szülőképes korú lakosság költözött el a falvakból a városokba. Ugyanakkor márkánsan meghatározták ezt a folyamatot az akkor hozott kedvező szociálpolitikai intézkedések, illetve az, hogy az ún. „Ratkó-gyermekek” korosztálya szülő-, illetve nemzőképes korba került. Természetesen nem becsülhető le az ebben az időszakban született területfejlesztési koncepció hatása sem, aminek következtében - országosan - a falvak jelentős része súlyosan hátrányos helyzetbe jutott.

Az 1980-as években a falvakban kisebb, a városokban jelentősebb mértékű csökkenés következett be a 14 éven aluliak összlakosságon belüli arányában.

A 60 éven felüli lakosság aránya az előzőekhez képest más képet mutat. Az 1949-től 1960-ig terjedő időszakban a 60 éven felüliek aránya jelentősen növekedett a falvakban a városokhoz képest. Ez a

növekedés a legerőteljesebb az 1960 és 1970 közötti időszakban volt. Az 1970-es években a növekedés mérséklődött - a magas születésszám miatt - majd az 1980-as években ismét erőteljesebbé vált. A városokban az 1970-es évek csökkenése után a 80-as években erőteljes a növekedés.

1980-tól a szerkezet változását alapvetően új momentum határozza meg, nevezetesen a születésszám drasztikus csökkenése és a halálozások számának növekedése, következménye a lakosság fogyása.

1980-ban „csak” 39 fő volt a megyében a természetes fogyás, 1993-ban már 1631, ami megfelel Zala megye 26 legkisebb települése összes lakosának. Csapó Tamás munkájában a Nyugat-Dunántúl gazdasági és népesedési folyamataira legjelentősebb hatásúnak az 1947/48 fordulóján meginduló gazdasági, társadalmi - politikai irányváltást tartja. Ennek eredménye a szovjet típusú gazdasági és társadalmi berendezkedésre való átállás, a Nyugattól való teljes elfordulás. A „vasfüggöny” kiépülésével a népesség tradicionális gazdasági, kulturális és egyéb kapcsolatai megszakadtak. Az ipartelepítésből, iparfejlesztésből és ennek következtében az infrastruktúra kiépítéséből is kimaradt a térség, ezért természetesen szaporulata elvándorolt a munkahelyet és lakóhelyet kínáló, iparosodott térségekbe. A legjelentősebb népességvesztést az úgynevezett elmaradott térségek szenvedték el, pl. Dél-Nyugat Zala.

3. Az ötszáz főnél kisebb lélekszámú települések alakulása az elmúlt évtizedekben

A mai helyzet kialakulásának megértéséhez, illetve az ezt előidéző okokhoz jóval korábbi történéseket is figyelembe kell vennünk. A mai Zala megyének a Zalától Nyugatra lévő területe - elsősorban a földrajzi és természeti viszonyok miatt - a történelem folyamán mindig hátrányos helyzetű volt. Már az ókorban is csak ritkán lakták, egyes időszakokban, mint pl. a népvándorlaskor, jelentős részében lakatlan volt.

Az erősen szabdaltságot dombos terület völgyei akkor még mocsarasak, az erdőkkal sűrűn benőtt területet elkerülték a kereskedelem szempontjából alapvetően fontos távolsági utak. A talaj jelentős része kötött, agyagos, földművelésre kevésbé alkalmas.

A középkori városiasodási folyamat ezen a vidéken csak kisebb mezővárosok kialakulásához vezetett. Jelentősebb települések csak Dél-Zalában (Kanizsa) és a Balaton mentén (Keszthely) alakultak ki. A megye belső területein a kistelepülések jelentős része várjobbágyágból kialakult kismemesi település volt. Ezek lakói még a XIX. század első felében is elsősorban autarkias önellátó gazdálkodást folytattak. A kereskedelemre alig kapcsolódtak be.

A megye belső területeinek, Göcsejnek az elmaradottsága már a XIX. század

elején is közhelyszerű volt az egész országban. Ebben minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy ezen a területen - részben a kismemesi települések miatt - nem alakultak ki latifundiumok, így a nagybirtokrendszer nem tudta közvetíteni a jobbágyság számára a korszerűbb gazdálkodási módszereket.

A megfelelő infrastruktúra - elsősorban az utak, majd a múlt század második felében a vasút - hiánya miatt nem tudott kapcsolódni ez a terület az ország nagy részére jellemző általános gazdasági fellendülésbe. Nem véletlen, hogy a Déli Vasút 1861-es megnyitását követően az amúgy is népes Nagykanizsa fejlődése még inkább felgyorsult. Trianont követően azonban ennek a vidéknek a fejlődése is megtorpant, mert Nagykanizsa ellátóterületének, piacának nagy részét elvesztette. A kilábalást nehezítette a súlyos gazdasági válság is.

A II. világháborút követően az ország egész nyugati részére - mint ahogyan korábban leírtam - a fejlesztések visszafogása volt jellemző. Dolgozatomban a megye 151 kistelepülésének lakosságváltozását vizsgáltam 1960 és 1993 között. Megállapíthattam, hogy a legnagyobb mértékű lakosságfogyást a korábbi időszakban is a kistelepülésnek számító települések szenvedték el. Ennél meghatározóbb azonban, hogy a település a megye melyik részében helyezkedik el. Így pl. Szentgyörgyvölgynek 1960-ban még 1003 lakosa volt, 1993-ban már csak 480. Tömbökben a legnagyobb méretű fogyás az országhatár megyehatárokkal szomszédos területeken és a Göcsejt magába foglaló területen történt.

Felvetődik a kérdés, hogy voltak-e meghatározó okok, amelyek a települések elsoványodását ilyen mértékben és ezeken az összefüggő területeken befolyásolták, meghatározták. Nyilvánvalóan szerepet játszott ebben a II. világháború utáni hidegháborús politika, az ipartelepítés elmaradása, a termelőszövetkezetek szervezése, illetve a 70-es években érvényesített területfejlesztési politika is.

Úgy gondolom, hogy meghatározó szerepet játszott az infrastrukturális elmaradottság is. Természetesen tudomásul kell venni, hogy a történelmi elmaradottságon kívül a makropolitikai döntések is szerepet játszottak, ami miatt Zala megye települései - elsősorban kistelepülései - hátrányos helyzetbe kerültek nemcsak 1945 előtt, de az 1945-öt követő években is.

Az infrastrukturális ellátottságból a közlekedési lehetőségeket, a villamosenergiával és az egészséges ivóvízzel való ellátottságot tartom a legfontosabbnak. Alapvetően ezek határozzák meg az élet minőségét az adott településen, illetve jelentős szerepet játszanak a lakosság megtartásában.

3.1. Közlekedés (Közúti)

A megye települési- és közlekedési

hálózatát vizsgálva megállapítható, hogy - minimális kivételtől eltekintve - a fő közlekedési útvonalak mellett nem található 500 lakosnál kisebb település. A legjelentősebb kistelepülési tömbök az alábbi, lehatárolható területeken alakultak ki:

- a 86-os út és az ország-, illetve megyehatár közötti terület;
- a 76-os út, a 86-os út és a 75-ös út által határolt terület, Göcsej tájegység;
- a 75-ös út, a 7536-os út és az országhatár által határolt terület, Mura vidék.

Ezek a területeken található a megye kistelepüléseinek mintegy fele.

A korábbi helyzetet jól szemlélteti az alábbi adat: Zala megyében 1952-ig az állandó jellegű, pormentes burkolatú út hossza: 21,4 km!

Az első aszfaltút építése 1952-ben történik a 74-es út Zalaegerszeg Bak szakszán, 14 km hosszban. 1950-54 között épül a 7-es út betonburkolata Balatonszentgyörgy és Nagykanizsa között, nyilván nem gazdaságpolitikai, inkább katonapolitikai megfontolások miatt. 1954-ben épült a 74-es út Zalaegerszeg-Vasvár közötti szakasza aszfaltburkolattal, amely biztosította a megyeszékhely összeköttetését a 8-as úton keresztül a fővárossal.

Ennél sokkal rosszabb helyzetben voltak a zalai kistelepülések. 126 település csak 1977-ig kapott bekötőutat, de csak a 200 lakosnál nagyobb települések. Eddig az időpontig jelentős részük, illetve a kisebb települések még később is teljesen el voltak vágva a külvilágtól. A jelenleg 10 legkisebb zalai település közül csak 3 kapott bekötőutat eddig az időpontig. Itt jegyzem meg, hogy Gosztola és Iborfia a mai napig nincs bekötve az autóbusszos helyközi járatok hálózatába. A meglévő, illetve kiépített bekötőutak száma és a kiépítés időpontja az alábbiak szerint alakult.

Készítés éve		Bekötő út
-tői	-ig	db
1934	1945	12
1945	1949	18
1950	1955	14
1956	1960	5
1961	1965	10
1966	1970	30
1971	1977	33
Összesen:		122

Az érintett községek száma: 126 (51.720 lakossal)

A táblázatból leolvasható, hogy a 200 lakosnál nagyobb települések 3/5-öd része is csak a 60-as évek után lett bekapcsolva az országos közúthálózatba. Nyilvánvaló, hogy az utak hiánya miatt ezeket a falvakat nem lehetett bekötni az autóbussz-közlekedésbe, így a centrumok elérhetősége is korlátozott volt. Ugyancsak korlátozott volt az ország gazdasági életébe való bekapcsolódásuk is.

3.2. A villamosítás

A közlekedési lehetőségek után a villamosenergiával való ellátottságot tartom a legfontosabbnak, amely nemcsak civilizált életmód lehetőségét biztosítja, de meghatározza a termelőeszközök használhatóságát és azok színvonalát is.

A DÉDASZ kimutatása szerint - amely 6 megyére, Baranya, Somogy, Tolna, Zala, Fejér, és Veszprém megyére vonatkozik - 1945-ben a villamosított falvak számát tekintve Zala megye az utolsó helyen szerepel.

Önmagában s a megyék közötti összehasonlításban is megdöbbentő a kép, ha az arányokat nézzük.

Zala megyének 19 települése volt villamosítva 1945-ben, ami a települések mindössze 7%-át jelentette.

Elképesztően alacsony ez az arány nemcsak Fejér megye 89%-ához képest, de a hasonlóan aprófalvas Baranya megye 55%-ához képest is. Az arányokat figyelembe véve szembevetendő, hogy Zala megyében 1945 után is csak mérsékeltten indult meg a falvak villamosítása, és az is, hogy 1953-tól ismét stagnálás következett be. A vizsgált 151 kistélepülésből 1949-ben csak 3 községben (Alibánfa, Petőhenye, Mihályfa) volt villany.

A megye településeiből 51 településre csak 1960 után vezették be a villanyt. A megye falvainak villamosítása valójában csak 1963-ban fejeződött be. Az utolsó villamosított települések: Gosztola (23) Iborfia (30) Iklódbördöce (381) Kistolmács (193) Lendvadedes (45) Lickóvadamos (277) Maróc (139) és Zajk (292) (Zárójelben a települések 1993-as lélekszáma szerepel.)

3.3. A vízellátás

Az élet minőségének egyik legjelentősebb meghatározója az egészséges ivóvíz.

Az Észak-Zalai Vízf. Csatornamű és Fürdő Vállalat, valamint a Dél-Zalai Vízf. Csatornamű és Fürdő Vállalat működési területein lévő kistélepülések az alábbi időszakban kaptak egészséges ivóvizet:

-	1949	0
1950	1959	2
1960	1969	3
1970	1979	9
1980	1989	51
1990	-	79

Megállapítható, hogy a vizsgált 144 településből a 80-as évek végéig 130 nem rendelkezett vezetékös ivóvízhálózattal. A kistélepülések közül a mai napig egyetlen egy sem rendelkezik szennyvízcsatornával. A fentiek egészségügyi vonatkozása egy másik dolgozat témája lehetne.

4. Jövőkép?

Dolgozafomban az infrastruktúra három olyan elemét vizsgáltam, aminek meghatározó szerepe van a település megtartóképeségében. Nem foglalkoztam a 60-as években történt termelőszövetkezeti szervezések hatásaival, vagy a 70-es évek területfejlesztési koncepciójának a kistélepülésekre gyakorolt hatásával. (Vajon hogyan élte meg a „szerepkör nélküli település” jelzőt a kistélepülések lakossága? Csak azt tudjuk, hogyan reagált). Külön dolgot tárgya lehetne, hogy milyen hatással volt a népességre az iskolák körzetesítése, az orvosi és szociális ellátás, valamint a szolgáltatások központosítása.

Elgondolkodtató azonban, hogy hogyan élte meg az egyén, hogy születési helyként a megyében csak 3-4 település szerepelt? (Kivéve, ha „rendkívüli eseményként” jött a világra). Nem volt szülőfaluja, a születési anyakönyvi kivonat szerint sem. Hogyan élte meg, hogy az esetek döntő többségében nem a „szülőfalujában” járt óvodába és iskolába? Hogyan hatott ez a „szülőfalujához” való kötődésére, egyáltalán a szülőföldhöz való kötődésére?

Az 1960-as 70-es években a megye lakosságának alakulásában jelentős szerepet játszott az elvándorlás, amely egyes években ezres nagyságrendet is elért. A 70-es évek végére az elvándorlásból adódó lakosságcsökkenés jelentősen lassult, sőt egyes években bevándorlási többlet is keletkezett.

Az 1980-as évek elejétől a lakosság fogyásában jelentősebb szerepet kapott a természetes szaporodásból adódó fogyás.

Figyelemre méltó a vizsgált 151 településsel kapcsolatban az alábbi számsor:

	a lakosság fogyása%	a lakosság évenkénti fogyása %
1960-1970	18	1,8
1970-1980	16	1,6
1980-1990	20	2,0
1990-1993	8	2,7

A táblázatból kiolvasható, hogy 1990 óta a lakosság évenkénti fogyása nagyobb, mint az előző évtizedekben bármikor, bár a fogyás már a 80-as évtizedben is erőteljesebb volt, mint az előző két évtizedben. Felgyorsult az aprófalvak elöregedése, illetve lakosságának csökkenése. Határozottan állítható, hogy az infrastruktúra fejlesztése késedelmesen történt, s ez a kistélepülések vonatkozásában súlyos következményekkel járt. Előregegett, majd nem kihalt falvak kaptak utat, villanyt, egészséges ivóvizet.

A jövőképpel kapcsolatban a legkézenfekvőbb kérdés-felvetés az, hogy az államnak - a központi hatalomnak - milyen módon kell beavatkoznia sorsukba. További - erőteljesebb - támogatást kell-e nyújtani és ezzel elviselhetőbbé tenni a kistélepülések lakóinak életét, vagy radikálisan csökkenteni a támogatásukat és ezzel siettetni a megszűnésüket, vagy közönyösen szemlélni további sorsukat. Úgy gondolom, hogy az államnak nemcsak addig kell gondoskodnia polgáraitól, amíg munkaejüket igénybe veszi, kötelessége megfelelő életkörülményeket biztosítani idős korukban is.

A következő időszakban jelentős mértékben növelni kell a szociális gondoskodást, különösen a kistélepüléseken. Ennek egyik - néhány éve bevezetett - formája a falugondnoki rendszer is lehet, amely alkalmas arra, hogy az infrastrukturális, szociális és egyéb ellátottság hiányosságait pótolja.

Nagy felelősség jövőképet adni ezeknek a településeknek, de talán nem késő, mert

"Még ki lehet nyitni.
És be lehet zárni."

Felhasznált irodalom

1. Békefi István: Zalai utak, KPM Zalae-gerszegi Közúti Igazgatóság 1978.
2. Csapó Tamás: Az urbanizációs folyamat és sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon (Kandidátusi értekezés) 1993.
3. 100 éves az áramszolgáltatás a Dél-Dunántúlon Dél-Dunántúli Áramszolgáltató Részvénytársaság Pécs, 1994. (Szerk. Szabó Antal)
4. Központi Statisztikai Hivatal: Zala Megyei Statisztikai Évkönyve 1960, 1970, 1980, 1990, 1993.

Fotók: PEZETTA UMBERTÓ